

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 11 (2017)

Τα βασικά σημεία της φιλοσοφίας του Επίκουρου
και των Στωικών

Δήμητρα Βαγενά

doi: [10.12681/ethiki.22756](https://doi.org/10.12681/ethiki.22756)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαγενά Δ. (2020). Τα βασικά σημεία της φιλοσοφίας του Επίκουρου και των Στωικών. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (11), 11–20. <https://doi.org/10.12681/ethiki.22756>

Τα βασικά σημεία της φιλοσοφίας του Επίκουρου και των Στωικών

ΔΗΜΗΤΡΑ ΒΑΓΕΝΑ

Σε κάθε εποχή η φιλοσοφία άπτεται της κοινωνικοπολιτισμικής κινητικότητας, δηλαδή των ιστορικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών, οι οποίες καθορίζουν το κλίμα της εποχής. Άρα για να κατανοήσουμε τη φιλοσοφία, οφείλουμε να την εντάξουμε στο πλαίσιο της περιρρέουσας ατμόσφαιρας της εκάστοτε εποχής. Κατά την ελληνιστική περίοδο, λοιπόν, ο άνθρωπος μεταβαίνει από την ασφάλεια της πόλης-κράτους στο αχανές της Αυτοκρατορίας και μετατρέπεται από «ιδιώτης» σε «κοσμοπολίτη». Πλέον δεν τον απασχολεί η ευτυχία του κοινωνικού συνόλου αλλά η δική του, όσο προσπαθεί να άρει την ανασφάλεια που του δημιούργησε η παραπάνω μετάβαση. Συνεπώς η φιλοσοφία της ελληνιστικής περιόδου καθίσταται φιλοσοφική ψυχολογία, καθώς βασικός της στόχος γίνεται η αναζήτηση της ευδαιμονίας¹.

Οι φιλόσοφοι των ελληνιστικών χρόνων διαιρούν τη φιλοσοφία σε τρία μέρη: Ηθική, Λογική και Φυσική («*διαίρεται τοίνυν εις τρία*»²). Η Ηθική εξετάζει τον ανθρώπινο βίο, δηλαδή το πώς πρέπει να ζει ο άνθρωπος, τι πρέπει να πράττει, τι να επιλέγει και τι όχι («*τὸ δὲ ἠθικὸν τὰ περὶ αἰρέσεως καὶ φυγῆς*»³). Η Λογική αφορά τόσο τους κανόνες της λογικής και της γλώσσας, όσο και το πώς οδηγούμαστε στη γνώση της αλήθειας («*ὁ μὲν οὖν κανονικὸν ἐφόδους ἐπὶ τὴν πραγματείαν ἔχει, καὶ ἔστιν ἐν ἐνὶ τῷ ἐπιγραφομένῳ Κανῶν*»⁴). Τέλος, η Φυσική ασχολείται με ὅ,τι αφορά τη φύση, με τον κόσμο ως ενιαίο σύνολο (Κοσμολογία). Στο πλαίσιο αυτό αντικείμενά της αποτελούν τόσο το σύμπαν και ο τρόπος που ο κόσμος ἔχει δημιουργηθεί, όσο και η μεταφυσική· η μελέτη των

θείων («τὸ δὲ φυσικὸν τὴν περὶ φύσεως θεωρίαν πᾶσαν»⁵).

Η ελληνιστική φιλοσοφία αριθμεί πλήθος εκπροσώπων, κυριότεροι των οποίων είναι η Κυρηναϊκή Σχολή, οι Σκεπτικιστές, οι Στωικοί και οι Επικούρειοι. Στην παρούσα εισήγηση μελετάται η φιλοσοφία της ελληνιστικής περιόδου, ως προς τις τρεις εκφάνσεις που αναφέρθηκαν ανωτέρω, υπό το πρίσμα των Επικούρειων και των Στωικών Φιλοσόφων.

Οι Επικούρειοι ξεχώρισαν και κατέχουν σημαντική θέση στη φιλοσοφία έως και σήμερα, διότι ανέτρεψαν τα μέχρι τότε δεδομένα. Ο Επίκουρος, εισηγητής της θεωρίας της Σχολής αυτής, θέτει με ριζοσπαστικό τρόπο την κριτική του απέναντι στον Σωκράτη, ο οποίος έως τότε θεωρούνταν αυθεντία. Η ανατροπή που έφεραν οι Επικούρειοι έγκειται, ακόμη, στον Κήπο τους· έναν χώρο, μία «πολιτεία» που έφτιαξε ο Επίκουρος, λίγο έξω από την Αθήνα, στην οποία ήταν ευπρόσδεκτος οποιοσδήποτε ήθελε να ζήσει εκεί, ανεξαρτήτως φύλου, καταγωγής και κοινωνικής θέσης. Στον Κήπο λειτουργούσαν όλοι σαν μια μεγάλη οικογένεια, συζητούσαν και μελετούσαν, κάνοντας ουσιαστικά πράξη όσα πρότειναν οι Επικούρειοι Φιλόσοφοι ώστε να νοσηματοδοτηθεί η ζωή διαφορετικά⁶. Κύρια προτροπή των Επικούρειων είναι να ζει ο άνθρωπος τη ζωή του εδώ και τώρα, χωρίς να ανησυχεί για το τι θα γίνει μετά. Ορισμένοι από τους εξέχοντες επικούρειους φιλοσόφους ήταν ο Επίκουρος, ο Μητρόδωρος, ο Φιλόδημος και ο Λουκρήτιος.

Η φιλοσοφία των Στωικών διήρκεσε περισσότερο, καθώς αναδείχθηκε μέσα από τον Χριστιανισμό. Συνεπώς μπορούμε να γνωρίζουμε περισσότερα για αυτή, σε σχέση με εκείνη των Επικούρειων. Οι Στωικοί έδρασαν στην *Ποικίλη Στοά*, που αποτελούσε μία πλευρά της μεγάλης αγοράς της αρχαίας Αθήνας και από την οποία έλαβαν το όνομά τους. Ο Ζήνων, ο πρώτος στωικός φιλόσοφος, προσέγγισε κριτικά την πλατωνική φιλοσοφία, παράγοντας νέες ιδέες και θεωρίες. Βασική παρότρυνση των Στωικών ήταν να επιμείνουν οι άνθρωποι στην υπομονή -εξου και η σημασία της λέξης «στωικότητα» σήμερα-, καθώς τη θεωρούσαν μέσο για να φτάσει ο άνθρωπος στην ευδαιμονία. Στους

περίοπτος Στωικός ανήκαν ο Ζήνων, ο Κλεάνθης, ο Χρύσιππος και ο Κικέρων.

Ηθική

Επίκουρος: Ηθική των ορίων

Για τον Επίκουρο κριτήριο της ηθικής είμαστε εμείς οι ίδιοι. Η αρετή μας έγκειται στην ελευθερία επιλογής. Ξεκάθαρα επηρεασμένος από τον Αριστοτέλη, υποστηρίζει ότι ο ηθικός άνθρωπος είναι αυτός που ο ίδιος με τις επιλογές του καθορίζει τη ζωή του. Σκοπός της επικούρειας ηθικής είναι η υγεία του σώματος και η γαλήνη της ψυχής (αοχλησία, αταραξία: «*μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μήτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχὴν*»⁷). Ο άνθρωπος μπορεί να καταστεί ευδαίμων, μόνο εφόσον έχει κατορθώσει αυτή την αοχλησία. Για να δείξει πώς μπορεί ο άνθρωπος να επιτύχει τα παραπάνω, ο Επίκουρος δημιουργεί ένα πρότυπο ηθικής, τον Σοφό. Ο επικούρειος Σοφός είναι ανθρώπινος και ξεπροβάλλει μέσα από τη ζωή, μετέχει στις ηδονές χωρίς να κυριεύεται από αυτές, δεν εγκαταλείπει τα πάθη («*πάθεισι μᾶλλον συσχεθήσεσθαι*»⁸), είναι ορθολογιστής, ακέραιος, πολυπράγμων και διαλλακτικός. Απέχει από τη «σκάρτη» πολιτική ζωή της εποχής του, ενώ χρηματίζεται μόνο σε περίπτωση απορίας. Τέλος, ο Σοφός είναι καλός φίλος - θέμα υψίστης σημασίας για τον Επίκουρο⁹. Ακριβώς επειδή ο Επίκουρος υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι πρέπει να μετέχουν στις ηδονές και ότι πρέπει να επιλέγουμε την ηδονή αντί του πόνου, έχει χαρακτηριστεί ηδονιστής. Παρ' όλα αυτά, ο χαρακτηρισμός δεν ισχύει, γιατί, κατά την επικούρεια άποψη, δεν επιλέγουμε κάθε ηδονή. Ο Επίκουρος διακρίνει τις επιθυμίες του ανθρώπου σε κενόδοξες και φυσικές· οι φυσικές με τη σειρά τους χωρίζονται σε απλά φυσικές και αναγκαίες. Οι αναγκαίες επιθυμίες μας οδηγούν είτε στην ευδαιμονία, είτε στην αοχλησία του σώματός μας, είτε αναφέρονται στην ίδια τη ζωή. Πρέπει να επιλέγουμε τις ηδονές που αφορούν τις αναγκαίες φυσικές επιθυμίες μας και να πράττουμε με τέτοιο τρόπο ώστε η ζωή μας να είναι ευχάριστη, να μην υποφέρουμε («*τότε γὰρ ἡδονῆς χρειᾶν ἔχομεν, ὅταν ἐκ τοῦ μὴ παρεῖναι τὴν ἡδονὴν ἀλλῶμεν· ὅταν δὲ μὴ ἀλλῶμεν οὐκέτι τῆς ἡδονῆς*»¹⁰).

δεόμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαριῶς ζῆν»¹⁰).

Αυτό δεν σημαίνει ότι πάντα επιλέγουμε κάθε είδους ευχαρίστηση («οὐ πᾶσαν ἡδονὴν αιρούμεθα»¹¹), κάθε άλλο: πολλές φορές οφείλουμε να επιλέξουμε κάτι που θα μας επιφέρει πόνο, προκειμένου να φτάσουμε σε μία μεγαλύτερη και αναγκαία σε εμάς ευχαρίστηση («καὶ πολλὰς ἀλγηδόνας ἡδονῶν κρείττους νομίζομεν, ἐπειδὴν μείζων ἡμῖν ἡδονὴ παρακολουθῆ πολὺν χρόνον ὑπομείνασι τὰς ἀλγηδόνας»¹²). Δεν υπάρχει ηθική directiva, το όριο δίνεται από τον νήφοντα λογισμό μας. Γι' αυτό ακριβώς αναφέρθηκε ότι το μέτρο των ορίων και της ηθικής είμαστε εμείς οι ίδιοι. Συμπύκνωση των κυριότερων διδασκαλιών του Επίκουρου, αναφορικά με το πώς να διάγει κανείς τη ζωή του, αποτελεί η «*Τετραφάρμακος*»¹³ του.

Στωικοί: Καθήκοντα

Οι Στωικοί, από την άλλη, οι οποίοι είναι πανθειστές, δηλαδή θεωρούν ότι ο Θεός ενυπάρχει παντού στον κόσμο, προτάσσουν την καθολικότητα, καθώς η θεωρία τους είναι ολιστική. Ειδικότερα, υποστηρίζουν ότι εφόσον το όλον είναι αυτό που δίνει τα χαρακτηριστικά του στο μέρος, έτσι και ο Θεός, που είναι ηθικός, δίνει στους ανθρώπους την κατεύθυνση προς την ηθική (το μέρος ως αντικατοπτρισμός του όλου). Χωρίζουν τον ανθρώπινο λόγο σε ορθό και εσφαλμένο και το πάθος ορίζεται ως ένας παραστρατημένος λόγος («τὸ πάθος εἶναι λόγον πονηρὸν καὶ ἀκόλαστον ἐκ φάυλης καὶ διημαρτημένης κρίσεως σφοδρότητα καὶ ῥώμην προσλαμβάνοντα»¹⁴). Τα πάθη δηλαδή, κατά τους Στωικούς, είναι η τροπή του ενός λόγου -που ενυπάρχει στην ψυχή του ανθρώπου- σε δύο απόψεις («τὸ αὐτὸ τῆς ψυχῆς μέρος...δι' ὅλου τρεπόμενον καὶ μεταβάλλον ἐν τε τοῖς πάθεσσι»¹⁵). Η τροπή αυτή συντελεῖται αιφνιδιαστικά και γρήγορα και αιτία της δεν είναι η λογική αλλά κάποια άλλη δύναμη. Τα πάθη καταπολεμούνται μέσα από τον Λόγο, ο οποίος είναι ομολογούμενος, βέβαιος και αμετάπτωτος. Μέσα από αυτή τη θεωρία διαφαίνεται η συμπαγής σχέση του Λόγου με την ηθική, πράγμα απόλυτα ταιριαστό στη φιλοσοφία

των Στωικών, καθώς η ηθική, όπως προαναφέρθηκε, προέρχεται από την τελειότητα του Θεού. Η διάκριση μεταξύ ορθού και εσφαλμένου λόγου είναι το προπύργιο της ανθρώπινης ελευθερίας. Και οι δύο λόγοι ενυπάρχουν μέσα μας και το δικαίωμα της επιλογής είναι δικό μας. Τα καθήκοντα των όντων («*καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι ὅσα λόγος αἰρεῖ ποιεῖν*»¹⁶) διαιρούνται ως εξής: το πρώτο καθήκον ενός όντος είναι να διατηρείται στη φυσική του κατάσταση, το δεύτερο να αποκτά όσα πράγματα είναι σύμφωνα με τη Φύση και το τρίτο να αποδιώχνει όσα είναι αντίθετα. Μετά την επινόηση αυτής της αρχής επιλογής και απόρριψης, ακολουθεί μία επιλογή που καθορίζεται από αυτό που αρμόζει. Το επόμενο στάδιο είναι αυτή η επιλογή ως σταθερή συνήθεια και, τέλος, μια επιλογή απόλυτα συνεπής και σε τέλεια συμφωνία με τη Φύση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος επικοινωνεί με τη Φύση, άρα και με τον Θεό, και έτσι καθίσταται ευδαίμων. Ο Σοφός των Στωικών, σε αντίθεση με αυτόν του Επίκουρου, είναι το απόλυτο πρότυπο της καθολικότητας για τους ανθρώπους και πράττει πάντοτε καλά ό, τι πράττει.

Λογική

Διαλεκτική: σύντομη σύνοψη των θέσεων Επικούρειων και Στωικών.

Ο Επίκουρος θεωρεί τους κανόνες της γλώσσας δευτερευούσης σημασίας («*τὴν διαλεκτικὴν ὡς παρέλκουσαν ἀποδοκιμάζουσι*»¹⁷) και προτείνει να ξεκινούμε από το πώς μιλάμε μεταξύ μας για να βρούμε την αλήθεια. Εν αντιθέσει οι Στωικοί είναι υπέρ της φιλοσοφίας της γλώσσας και υποστηρίζουν ότι οι λέξεις είναι αυτές που θα μας οδηγήσουν στην αλήθεια («*διαλεκτικὴν τοῦ ὀρθῶς διαλέγεσθαι περὶ τῶν ἐν ἐρωτήσει καὶ ἀποκρίσει λόγων· ὅθεν καὶ οὕτως αὐτὴν ὀρίζονται, ἐπιστήμην ἀληθῶν καὶ ψευδῶν καὶ οὐδέτερον*»¹⁸).

Γνωσιολογία (τρόπος προσέγγισης της αλήθειας)**Επίκουρος: αἴσθησις - πρόληψις- πάθη**

Οι Επικούρειοι είναι αισθησιοκράτες, κριτήρια της αλήθειας για αυτούς είναι οι αισθήσεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι αποκλείουν τον νου, απλώς θεωρούν ότι ο νους έρχεται δεύτερος, καθώς επεξεργάζεται τα ερεθίσματα, τα οποία παραδίδονται σε εμάς μέσω των αισθήσεων. Συνεπώς το γνωσιοθεωρητικό τρίπτυχο που αντιπροσωπεύει την επικούρεια φιλοσοφία είναι το εξής: *αἴσθησις - πρόληψις- πάθη* («κριτήρια τῆς ἀληθείας εἶναι τὰς αἰσθήσεις καὶ πρόληψεις καὶ τὰ πάθη»¹⁹). Σύμφωνα με αυτό το τρίπτυχο, για να φτάσουμε στην αλήθεια βασιζόμαστε σε ό,τι κατανοούμε με τις *αἰσθήσεις* μας, διά μέσου των οποίων δεχόμαστε διάφορα ερεθίσματα. Όταν ένα συγκεκριμένο ερέθισμα μέσω κάποιας αίσθησης επαναλαμβάνεται, δημιουργείται στο μυαλό μας η *πρόληψις*. Η τελευταία αποτελεί εικόνα αυτού του ερεθίσματος, η οποία μπορεί να αναπαραχθεί στη μνήμη μας χωρίς να χρειάζεται να επέλθει από την αίσθηση που δημιούργησε το ερέθισμα. Εν συνεχεία, μέσω των *παθών*, δηλαδή όσων βιώνουμε, μπορούμε να ερμηνεύσουμε την πρόληψη που έχει δημιουργηθεί και με τον τρόπο αυτό καταλήγουμε να μπορούμε να ανακαλύπτουμε την αλήθεια· σύμφωνα με τον Επίκουρο, πρέπει να ζούμε μέσα στο είναι μας και όχι έξω από αυτό.

Για παράδειγμα, ο Σωκράτης δια μέσου των αισθήσεών του, βλέποντας, δηλαδή, και ακούγοντας τους ανθρώπους γύρω του, αντιλαμβάνεται τί είναι άνθρωπος. Πιο συγκεκριμένα, ο Σωκράτης βλέπει και ακούει τη μητέρα του, η οποία είναι άνθρωπος. Έπειτα βλέπει και ακούει τον αδελφό του, ο οποίος είναι και αυτός άνθρωπος. Στη συνέχεια βλέπει τον πατέρα του, τους φίλους του κ.ο.κ. Έχοντας αντιληφθεί, μέσω των αισθήσεών του, πολλούς ανθρώπους (επανάληψη του αισθητηριακού ερεθίσματος), σχηματίζεται στον νου του η *πρόληψις* των ανθρώπων. Πλέον μπορεί να φέρει στο μυαλό του μία ανθρώπινη μορφή, συλλογιζόμενος την έννοια άνθρωπος, χωρίς απαραίτητα να έχει μπροστά του έναν άνθρωπο που να λειτουργεί ως ερέθισμα για τις αισθήσεις του. Μέσω των βιωμάτων του, της συναναστροφής

του με τους συνανθρώπους του, και έχοντας πια σχηματίσει την πρόληψη, συμπεραίνει ότι είναι άνθρωπος.

Στωικοί: αἴσθησις - ἔννοια - φαντασία

Αντίστοιχο γνωσιοθεωριακό τρίπτυχο στους Στωικούς είναι το εξής: *αἴσθησις - ἔννοια - φαντασία*. Στη στωική φιλοσοφία, ομοίως με την επικουρεία, η αλήθεια ξεκινά από τις αισθήσεις («*πρώτος δὲ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ὁ δια τῶν αἰσθήσεων*»²⁰). Οι αισθήσεις, με τον ίδιο τρόπο που αναφέρθηκε παραπάνω, μας οδηγούν στις *ἐννοίες*. Μόνο που οι Στωικοί διακρίνουν τις ἐννοίες σε φυσικές και σε αποτελέσματα διδασκαλίας. Οι φυσικές ἐννοίες προκύπτουν από τα συναισθήματα που αφορούν εμάς τους ίδιους, για παράδειγμα η ὄρεξη και η ἡδονή θεωρούνται ως τέτοιες. Οι ἐννοίες που είναι αποτέλεσμα διδασκαλίας δημιουργούνται στον νου, αφού κάποιος μας διδάξει τί είναι αυτές και εκθέσει στις αισθήσεις μας τα χαρακτηριστικά τους, π.χ. η λευκότητα είναι μία ἐννοια που προκύπτει ως αποτέλεσμα διδασκαλίας. Στην περίπτωση των Στωικών, το απείκασμα ενός ὄντος ή μιας ἐννοιας στο μυαλό μας είναι η φαντασία, η οποία έχει προκύψει από τη διεργασία των εννοιῶν («*ὅταν δ' ὁμοειδεῖς πολλὰ μῆμαι γέωνται, τότε φαμὲν ἔχειν ἐμπειρίαν*»²¹). Ὅπως για τους Επικούρειους, ἔτσι και για τους Στωικούς, η ἐμπειρία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση των εννοιῶν, ενώ φτάνουμε στην κατανόηση της αλήθειας, έχοντας πρώτα επεξεργαστεί, συγκρίνει και ταξινομήσει τα απεικάσματα στο νου μας («*ἐμπειρία γὰρ ἔστι τὸ τῶν ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλῆθος*»²²).

Λόγου χάρη, ο Σωκράτης, ὅπως και παραπάνω, αφού αντιληφθεί με τις αισθήσεις του ὅλους αυτούς τους ανθρώπους, δημιουργεί μία ἐννοια στον νου του, η οποία καθίσταται φαντασία μόλις γίνει απείκασμα των ανθρώπων στον νου, χωρίς να υπάρχει το αισθητηριακό ερέθισμα.

Φυσική**Επίκουρος: Το άπειρο Σύμπαν και οι «αδιάφοροι» θεοί**

Για τον Επίκουρο, το Σύμπαν είναι άπειρο. Αποτελείται από κενό και σώματα («*τό πᾶν ἐστὶ σώματα και κενό*»²³). Τα σώματα, που είναι «*ωρισμένα*», αποτελούνται από άτομα και εμπεριέχονται μέσα στο κενό· που είναι άπειρο και που αν δεν υπήρχε, δε θα μπορούσε να υπάρξει τόπος για τα σώματα (με τον τρόπο αυτό ο Επίκουρος δικαιολογεί την ύπαρξη του Κενού)²⁴. Μέσα στο άπειρο κενό υπάρχουν πολλοί κόσμοι. Αυτοί, το Σύμπαν και οι άνθρωποι, καθώς και όλα τα φαινόμενα στους κόσμους (π.χ. καιρικά φαινόμενα), δεν έχουν καμία σχέση με τους θεούς, οι οποίοι δεν κινούν ούτε και προκαθορίζουν τίποτα. Οι θεοί είναι μακαριότατοι (πανευτυχείς) και άφθαρτοι. Ακριβώς επειδή είναι πανευτυχείς, διαφέρουν από τα εγκόσμια όντα και γι' αυτό δεν σχετίζονται με αυτά. Εξάλλου δεν θα ήταν πανευτυχείς, εάν τους απασχολούσαν τα ανθρώπινα και προσπαθούσαν να τα προκαθορίσουν. Κατοικούν «*μετακοσμίω*», δηλαδή στο διάστημα μεταξύ των κόσμων, μακριά από καθετί που αφορά εμάς («*τὸ μακάριον καὶ ἀφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει· ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται*»²⁵). Είναι εἰδῶλα που αποτελούνται από άτομα, όπως όλα τα σώματα. Η διαφορά τους από τα υπόλοιπα σώματα ἔγκειται στο ότι τα άτομα από τα οποία αποτελούνται είναι αιθέρια, μη καταστρεφόμενα. Όπως αναφέρεται και στην επικούρεια «Τετραφάρμακο», οι άνθρωποι δεν πρέπει να φοβούνται τους θεούς, καθώς, όπως επισημάναμε, αυτοί δεν ασχολούνται καθόλου με την ανθρώπινη μοίρα και δεν την προκαθορίζουν. Όλες αυτές οι πληροφορίες, σύμφωνα με την επικούρεια φιλοσοφία, φτάνουν σε εμάς μέσω των εικόνων που έχουμε για τους θεούς («*ὅς δὲ κατὰ ὁμοείδειαν, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων, ἀνθρωποειδεῖς*»²⁶).

Στωικοί: ολιστικότητα- πανθεισμός

Οι Στωικοί θεωρούν ότι η Φύση περιλαμβάνει τα πάντα: θεούς και ανθρώπους. Ο όρος Φύση στη Στωική φιλοσοφία είναι

ταυτόσημος με τον όρο Θεός αλλά και με τους όρους *Κόσμος*, *Ειμαρμένη*, *Πρόνοια*, *Δημιουργός*, *Ορθός Λόγος*. Ο κόσμος είναι αιώνιος και τον έχει δημιουργήσει ο Θεός²⁷. Με βάση αυτή τη θεωρία, ο Θεός είναι το ποιούν και η ύλη είναι το πάσχον («*ἀρχάς εἶναι τῶν ὄλων δύο, τὸ ποιούν καὶ τὸ πάσχον, τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην, τὸ δὲ ποιούν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν*»²⁸). Ο Θεός, ως όλον, δίνει τα χαρακτηριστικά του στο μέρος, γι' αυτό, κατά τους Στωικούς, ο κόσμος είναι τέλειος και απόλυτα ηθικός. Οι Στωικοί έχουν δημιουργήσει ένα «κλειστό» σύμπαν, στο οποίο όλα υπάρχουν, υπόκεινται σε και συνθέτουν αυτό (οργανιστική φιλοσοφία). Ο Θεός είναι νόμος, ο οποίος διά των σπερματικών του λόγων περνά στη φύση (σπερματική θεωρία: «*ὡσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τούτων σπερματικόν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου*»²⁹). Ο Θεός ενυπάρχει παντού στον κόσμο (πανθεισμός). Ακόμη, είναι ειμαρμένη, πρόνοια, η μοίρα που καθορίζει τα γεγονότα. Είναι αυτός, ο οποίος ορίζει τα ανθρώπινα και αναμειγνύεται σε αυτά, σε πλήρη αντίθεση με τους θεούς του Επίκουρου.

Οι θεωρίες του πώς μπορεί να καταστεί ο άνθρωπος ευδαίμων εντάσσονται στο πλαίσιο της φιλοσοφίας των δύο Σχολών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα ανωτέρω, για την επικούρεια Σχολή ευδαίμων είναι ο άνθρωπος, ο οποίος έχοντας ελευθερία επιλογής, προτιμά αυτό που πρέπει και αποφεύγει ό,τι αποκλίνει από την ορθή συμπεριφορά. Ο ευδαίμων είτε επιλέγει αυτό που του είναι ευχάριστο είτε, αν πρέπει, προτιμά τον πόνο, προκειμένου να φτάσει σε μεγαλύτερη ευχαρίστηση. Επιπροσθέτως, απολαμβάνει τη ζωή χωρίς να φοβάται τον θάνατο και το επέκεινα, ούτε τους θεούς, καθώς όλα αυτά είναι ζητήματα που δεν τον αφορούν. Κατά τους επικούρειους, οι θεοί δεν ασχολούνται με τα ανθρώπινα, ενώ ο θάνατος δεν παρίσταται όπου παρευρισκόμαστε εμείς και εμείς απουσιάζουμε όταν παρίσταται ο θάνατος.

Κατά τη σχολή της Στοάς, ευτυχισμένος είναι ο άνθρωπος που εκτελεί τα καθήκοντα, τα οποία είναι προκαθορισμένα από τη φύση του, και, ακολουθώντας το απόλυτο ηθικό πρότυπο, επιλέγει να απέχει από τα πάθη, εφαρμόζοντας έτσι τον ορθό Λόγο

και όχι τον στρεβλωμένο. Προσπαθεί να εκτελεί ό,τι καθήκον έχει προκαθορίσει για αυτόν η Ειμαρμένη, προκειμένου να φτάσει κοντά στον Θεό, να γίνει ένα με τη Φύση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A. A. Long, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία-Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, εκδ. Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα, 2012, σσ. 17-24.
2. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνδοκιμησάντων*, βιβλίο Ι, 29.
3. *Ό.π.*, 30.
4. *Ό.π.*
5. *Ό.π.*
6. A. A. Long, *ό.π.*, σσ. 39-40.
7. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνδοκιμησάντων*, βιβλίο Ι, 130.
8. *Ό.π.*, 117.
9. *Ό.π.*
10. *Ό.π.*, 128-129
11. *Ό.π.*, 129-130
12. *Ό.π.*
13. Η επικούρεια «Τετραφάρμακος»: «*ἀφοβον ο θεός,/ ἀνύπποτον ο θάνατος/ ταγαθόν μεν εύκτητον/ το δε δεινόν ενερχατέρητον*».
14. Πλουτάρχου, *Περί Ηθικής Αρετής*, SVF, 1, 202.
15. *Ό.π.*
16. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνδοκιμησάντων*, βιβλίο Ζ, 108.
17. *Ό.π.*, βιβλίο Ι, 31.
18. *Ό.π.*, βιβλίο Ζ, 62.
19. *Ό.π.*, βιβλίο Ι, 31.
20. Πλουτάρχου, *Ηθικά, XI Περί τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων*, βιβλίο Δ, ια', 900b.
21. Αέτιος, *Πώς γίνεται ἡ ἀσθησις και ἡ ἔννοια και ὁ κατά διάθεσιν λόγος*.
22. *Ό.π.*
23. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνδοκιμησάντων*, βιβλίο Ι, 39.
24. *Ό.π.*, 40-42.
25. *Ό.π.*, 139, Ι.
26. *Ό.π.*
27. SVF 2,549,913,937,1211,1132 κ.εξ.
28. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνδοκιμησάντων*, βιβλίο Ζ, 134.
29. SVF 2,310,136